

DOĞU TÜRKÇESİNDE BİR KUR'AN ÇEVİRİSİ (RYLANDS NÜSHASI)

JÁNOS ECKMANN

Burada söz konusu ettiğimiz eski satırarası Doğu Türkçesi Kur'an çevirisi, Manchester'de (İngiltere) John Rylands Kitaplığındaki Arabic MSS. 25-38 işaretiyle kayıtlı bir yazma Kur'an nüshasında bulunmaktadır. Bu çeviriyi ilk olarak A.Mingana küçük bir yazıda tanıtmış,¹ sonra yine aynı bilgin, John Rylands Kitaplığı Arapça yazmaları kataloğunda yazma Kur'an nüshasının tavsifi dolayısıyla Doğu Türkçesi çevirisinin diline de dokunmuş ve küçük bir kelime listesi de vermiştir.² Son yıllarda eski Kur'an çevirilerini inceleyen Abdülkadir İnan³ ile Zeki Velidi Togan Rylands nüshasını da anmaktadırlar, hatta sonuncu bilgin karşılaştırma amacıyla çeviriden iki küçük örnek de vermektedir.⁴ Bununla birlikte, Türk dili tarihinin başlıca kaynaklarından olan bu Kur'an çevirisi şimdiye kadar daha köklü bir araştırma konusu olmamıştır.⁵

İlk defa Kur'an, Taberî tefsiri ile birlikte, Samanoğullarından Mansur b. Nuh (961-976) zamanında Horasanlı ve Maverainnehirli bilginlerden kurulan bir heyet tarafından Farsçaya çevrilmiştir. Kur'an'ın ilk Türkçeye (Doğu Türkçesine) çevrilmesi -Zeki Velidi Togan'a göre- Farsça çeviri ile aynı zamanda, belki aynı heyetin Türk üyeleri tarafından vücuda getirilmiştir.⁶ Abdülkadir İnan bu tarihi X.yüzyılın ortalarına koymaktadır.⁷ Yine Togan'a göre, ilk Türkçe Kur'an çevirisi satırarası kelime kelime bir çeviri olup Taberî tefsirindeki kelime kelime Farsça çeviriye dayanıyordu.⁸

1 A.Mingana, *An Old Turki Manuscript of the Koran: The Moslem World* V/5 (1915), s. 391-398.

2 A.Mingana, *Catalogue of the Arabic Manuscripts in the John Rylands Library Manchester*, Manchester 1934, s. 27-30.

3 Abdülkadir İnan, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümeleri Üzerinde Bir İnceleme* (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları), Ankara 1961, s. 12

4 Zeki Velidi Togan, *Londra ve Tahrandaki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair: İTED [= İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi] III* (1959-1960), s. 138 (Sure 3:18) ve *The Earliest Translation of the Qur'an into Turkish: ayn dergi IV* (1964), s. 5-8 (Sure 20: 114-118).

5 Bu Kur'an çevirisinin sözlüğü üzerinde çalışmaktayız.

6 Togan: İTED III, s. 135.

7 İnan, *Eski Türkçe Üç Kur'an Tercümesi: Türk Dili* 6 (1 mart 1952), s. 14.

8 Togan: a.y.

Eski Kur'an çevirileri başlıca iki grupta toplanabilir:

1. Satırarası kelime kelime çeviriler. Türkçe kelimeler daha küçük harflerle Arapça kelimeler altına yazılmıştır. Türkçe cümle kuruluşuna çoğu zaman hiç uyulmamakta ve Arapça ibareler Türkçeye büsbütün yabancı bir biçimde taklit edilmektedir. Türk çevirmeni bu usulü Farsça çeviriden öğrenmiştir. Nitekim Rylands nüshasında bunun böyle olduğunu açıkça gösteren örnekler çoktur. Sure 3:153'te geçen şu iki örnek bir fikir verebilir: Ar. *ğay-ra'l-ħaqqi* 'haksız yere', F *cuz rāstī* ("doğruluktan başka") 'doğru olmayan bir biçimde', T *sezāda adın* ("sezadan başka") 'yaraşık olmayan bir biçimde'; Ar. *(inna)'l-amra kullahu* 'bütün iş', F *kār hama-i vay* ("iş onun bütünü") 'bütün iş', T *fermān anıng qamuǵı* ("emir onun bütünü") 'bütün emir'.

2. Tefsire benzer parçalar ve hikâyeler ile genişletilen çeviriler.

Bugün elde bulunan eski Doğu Türkçesi Kur'an çevirilerinden birinci gruba girenler şunlardır:

1. Rylands nüshası.

2. İstanbul'da Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde 73 sayı ile kayıtlı bulunan nüsha. İstinsah tarihi: 734/1333-34. Müstensihi: Şirazlı Muhammed b. el-Hâc Devletşah. Tamam bir nüsha olup dili Karahanlı Türkçesidir.⁹

3. Taşkent'te Özbekistan Bilimler Akademisi Kitaplığında saklanan 2008 sayılı nüsha. Nâtamam olup şu parçaları içine alır: Sure 2 (bazı parçalar eksik), 3-4, 5:1-117 ve 6:71-136, hepsi 270 yaprak. Dili Karahanlı Türkçesidir. Ayrıca içinde satırarası Farsça bir çeviri de vardır.¹⁰

4. İstanbul'da Süleymaniye Kitaplığı Hekimoğlu Ali Paşa Camii bölümündeki 2 (eski 951) sayılı nüsha. İstinsah tarihi: Rebiülâhir 764/ocak-şubat 1363. Tamam bir nüshadır. Dili, esasında Harezmi Türkçesi olmakla beraber, ilgi verici bazı Oğuz özellikleri de gösterir.

İkinci grubu meydana getiren Doğu Türkçesi Kur'an çevirileri ise şunlardır:

9 Bu nüshayı ilk tanıtan: Abdülkadir Erdoğan, *Kur'an Tercümelelerinin Dil Bakımından Değerleri*: Vakıflar Dergisi I (1938), s. 47-51. İlk 31 sahifesinin tıpkıbasımı A.İnan'ın 3. notta adı geçen eserine ek olarak çıkmıştır. Dili hakkında *Eine ostmitteltürkische interlineare Koranübersetzung* (Ural-Altäische Jahrbücher XXXI (1959), s. 72-85) adlı yazımıza bakınız.

10 A.A.Semenov, *Sobranie vostochnykh rukopisey Akademii Nauk Uzbekskoy SSSR*, cilt IV, Taşkent 1957, s. 45-46, No. 2854.

1. Leningrad'ta İnkstitut Narodov Azii (eskiden Aziatskiy Muzei) kitaplığında Cod. 332 (= Cod. Validov 1914, No. 2475) işaretiyle kayıtlı nüsha. "Anonim Tefsir" diye tanınan ve üzerinde en çok çalışılan¹¹ bu Kur'an çeviri ve tefsirinin hangi tarihte, nerede ve kimin tarafından istinsah edildiği bilinmiyor. Nâtamam bir nüshadır. Sureler 1-17 ve 23-47 eksik olduğu gibi elimizde bulunan kısımda da eksikler vardır. Bu nüsha, satırarası kelime kelime çeviriden başka, tefsire benzer parçalar ve uzun hikâyeleri de içine alır. Satırarası çevirinin dili Karahanlı Türkçesi olduğu halde tefsir ve hikâyelerin dili Harezmi Türkçesi, Kıpçakça, Oğuzca, hatta Çağatayca özellikleri gösterir. Bilhassa Çağatayca özelliklerin bulunması, nüshanın XV. yüzyıldan daha eski bir tarihte istinsah edilmediğini gösterir.

2. XVI. yüzyılın ilk yarısında Şeybaniler devrinde meydana getirilen Kur'an çevirisi ve tefsiri. İki yazma nüshası biliniyor: 1) Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı Ahmet III, No. 16, 2 cilt, 308 + 308 yaprak. İstinsah tarihi: 950/1543-44;¹² 2) Konya Mevlâna Müzesi, No. 6624/921, 1304 s. İstinsah tarihi: 20 Rebiülevvel 951/11 Haziran 1544.¹³ Bu, satırarası bir çeviri değildir. Arapça metin parça parça verilmekte, bunların arkasından da ya kelime kelime bir çeviri veya bol parafrazlar ile uzun hikâyeler gelmektedir. Dili Çağataycadır, fakat bilhassa ayetlerin kelime kelime çevirilerinin dili daha eski Doğu Türkçesi Kur'an çevirilerinin dilinin tesiri altındadır.

*

Rylands nüshası, her sahifesinde yalnız üçer satırlık (Arapça, Farsça ve Türkçe) metin bulunduğundan, çok hacimlidir ve 14 cilt (No. 25-38) halinde

11 A. İnan ile Z.V. Togan'ın yukarıda alınan yazılarından başka: W. Barthold, *Ein Denkmal aus der Zeit der Verbreitung des Islams in Mittelasien*: Asia Major II (1925), s. 125-127 (Türkçesi: TM II, s. 69-74); Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1926, s. 190-193; A.K. Borovkov, *Cennıy istoçnik dlya istorii uzbekskogo yazıka*: İzvestiya Akademii Nauk SSSR Otd. lit. i yaz. VIII/1 (1949), s. 67-76; aynı yazar, *Oçerki istorii uzbekskogo yazıka II (Opıt grammatičeskov ħarakteristiki yazıka sredneaziatskogo "tefsira" XIV-XV vv.)*: Sovetskoe Vostokovedenie VI (1949), s. 24-51; aynı yazar, *İz materialov dlya istorii uzbekskogo yazıka*: Tyurkologičeskiy Sbornik I, Moskova-Leningrad 1951, s. 73-79; aynı yazar, *Oçerki istorii uzbekskogo yazıka III (Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIII vv.)*: Uçenne Zapiski Instituta Vostokovedeniya AN SSSR XVI (1958), s. 138-219; aynı yazar, *Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIII vv.* (Akademiya Nauk SSSR İnkstitut Narodov Azii), Moskova 1963, 366 s. (Sözlük).

12 Joseph Schacht, *Aus den Bibliotheken von Konstantinopel und Kairo* (Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse Nr. 8), Berlin 1928, s. 66, No. 102; Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul 1961, s. 6-7, No. 18-19.

13 Abdülkadir İnan, *Şeybanlı Özbekler Çağına Ait Bir Çağatayca Kur'an Tefsiri*: Türk Dili Araştırmaları Yılığı Belleten 1962 (1963), s. 61-66 (Arapça harflerle örnekler ve 2 sahife tıpkıbasım).

1145 yaprak tutar. Ciltlere bölünüş Kur'an'ın cüzlerine göre yapılmış olduğu için bu nüsha aslında 30 cilt idi. Fakat sonraları cüzlerin yarısı, yani I-III, VII-VIII, XI-XII, XV, XVII-XIX, XXI, XXVII, XXIX ve XXX numaralı cüzler, kaybolmuştur. Üstelik bugün elde bulunan cüzlerden de yalnız 26. ciltteki V. cüz tamamdır, geri kalanlarında ise birçok gedikler vardır. Rylands nüshasının bugünkü durumu aşağıdaki cetvelde gösterilmiştir (ayet numaralarından önceki(*) işareti ayetin baş tarafının, sonraki(*) ise ayetin sonunun eksik olduğunu gösterir):

Ciltler		Cüzler		
No.	Yaprak sayısı	No.	Aslen içine aldığı bölüm	Bugün mevcut olan bölümler
25	29	IV	3:91-4:23	3: *118-120*, 125-146*, 151-158*, * 166-173*, *182-182*, 186-187*,199 4:1*
26	100	V	4:24-4:147	Tamamdır
27	59	VI	4:148-5:82	4:148*, *155-168*, *170-177* 5:*3-14*, *15-45*, *46-55*
28	86	IX	7:88-8:40	7:88, *101-206 8:1-40
29	66	X	8:41-9:93	8:*41-48*, *75 9:1-2*, *9-93
30	100	XIII ve XIV	12:53-15:1 ve 15:2-16:128	12:*53-54*, *66-67*, *79-94, *111 13:1*, *43 14:1*, *25-27*, *52 15:1-3*, *23-43*, 52-58*, 66-78*, *88-96* 16:*2-5*, 10-17*, *22-128
31	92	XVI	18:75-20:137	18:75-77, 110 19:1-16, 21-98 20:1-106* 39:*33-39 41:*47-53* 46:*23-30*, *21-23* 20:*106-128* ¹⁴
32	45	XX	27:60-29:44	27:*60*, *91-93 28:1-71*, *88 29:1-2, 44

14 20: 106* ve 20:*106-128* yan yana getirildiği zaman 106. ayet tamam olur. Bunun gibi 46: *23-30* ve *21-23* doğru bir sıraya konulduktan sonra 23. ayet tamamdır.

33	86	XXII	33:31-36:21	33:*31-40*, 43-73 34:1-54 (tamam) 35:1-13*, *25-32*, *35-45* 36:*4-7
34	96	XXIII	36:22-39:31	36:*25-27, *28-72* 37:11-41*, *79-182 38:1-88 (tamam) 39:1-29*
35	90	XXIV	39:32-41:46	39:[*33-39 (31. ciltte)], *41-75 40:1-85 (tamam) 41:1-30*, 46
36	109	XXV	41:47-45:37	41:47*[*47-53* (31. ciltte)] ¹⁵ 42:*6-53 43:1-89 (tamam) 44:1-59 (tamam) 45:1-37 (tamam)
37	89	XXVI	46:1-51:30	46:1-3* [*21-30* (31. ciltte)], *32-34 47:1-38 (tamam) 48:1-29 (tamam) 49:1-18 (tamam) 50:1-45 (tamam) 51:1-30
38	98	XXVIII	58:1-66:12	58:1-4*, *9-22 59:1-9*, 10-20*, *21-24 60:1-4*, *11-13 61:1-14 (tamam) 62:1-11 (tamam) 63:1-11 (tamam) 64:1-18 (tamam) 65:1-12 (tamam) 66:1-12*

Yukardaki cetvelden anlaşıldığı gibi 1-2, 6, 10-11, 17, 21-26, 30-32, 52-57 ve 67-114. sureler kaybolmuştur. Zamanımıza kadar gelen surelerden yalnız 34, 38, 40, 43-45, 47-50 ve 61-65. sureler tamamdır, geri kalanlarında ise çeşitli ölçüde eksikler vardır.

Rylands nüshasında satırarası bir Farsça çevirinin de bulunduğu yukarda anılmıştır. Türkçe ve Farsça çevirilerin karşılıklı münasebeti açık olmakla beraber, Türkçe çevirinin aslında bir Farsça çeviriye dayandığı görülür. Üç metin birbiriyle karşılaştırılacak olursa, aşağıdaki dikkate değer noktalar önümüze çıkar:

- Türkçe çeviri Arapça ve Farsça metinlere uygundur;
- Türkçe çeviri Arapçaya uymakla birlikte Farsçaya uymaz;

15 41: 47* ve *47-53* yan yana konulunca 47. ayetteki gedik ortadan kalkar.

- c) Türkçe çeviri Farsçaya uymakla birlikte Arapçadan ayrılır;
d) Türkçe çeviri ne Arapçaya, ne Farsçaya uyar.

Genel olarak her üç metnin birbirine uyduğunu söyleyebilirsek de; b,c ve d maddelerinde dokunulan olaylarla da sık sık karşılarız. Bu mesele ayrı bir araştırma ister. Çünkü bayağı yanlışlar dışında, Farsça ve Türkçe çevirilerin hazırlayıcılarının birbirinden farklı tefsirlerden yararlandıkları da ayrılıkların sebeplerinden olabilir.

Şimdi sunacağımız örnekler yukarda söylenenleri aydınlatmağa yetecektir.

1. Türkçe çeviri Arapçaya uyar, Farsçaya uymaz.

(Sure 48:10) وَمَنْ أَفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهٖ ٱللَّهُ فَيَسْتَوْثِيهِ ٱجْدًا عَظِيْمًا
'kim Allah ile antlaşmasını yerine getirirse, Biz ona büyük bir karşılık vereceğiz.'
Bugün Türkiye'de de kullanılan Kur'an nüshalarında فَيَسْتَوْثِيهِ 'ona verecektir' vardır ki, ifade bakımından da doğrusu budur. Farsça çevirinin dayandığı nüshada da herhalde aynı gramer şekli vardı; çünkü çevirme onu *dihadaş* 'ona verecektir' diye çevirdi: *va niz ki vafā kunad ba-ānçi 'ahd bast bar öy bā Hudāy, pas zūd būd ki dihadaş muzdē buzurg* 've yine kim onun konusunda Tanrı ile anlaşığı şeyi yerine getirirse, hemen olur ki ona büyük bir karşılık verecektir.' Buna karşılık Türk çevirmeni veya sonraki müstensih Türkçe metni önündeki Arapça metne uydurarak *bérür miz* 'veririz, vereceğiz' şeklinde bir çeviri yapmıştır: *yana kim vefā qılsa anı kim 'ahd qıldı anıng üze Tanğrı birle, bérür miz anğar yanut uluğ* 'yine kim onun konusunda Tanrı ile anlaşığı şeyi yerine getirirse, ona büyük bir karşılık vereceğiz' (37/32a). Bunun gibi şu küçük parça da çevirinin Farsçaya değil, Arapçaya dayandığını gösterir: (Sure 50:11) كَذٰلِكَ ٱلْخُرُوْجُ
bir çeviridir. *hamçunān ast birün āmadan-i murdagān az gōrhā* 'ölülerin mezarlardan çıkışı tıpkı böyledir.' Türkçe çeviri ise Arapça aslı gibi kısadır: *mundağoq çıqmaq* 'çıkış tıpkı böyle' (37/71b).

2. Türkçe çeviri Farsçaya uyar, Arapçaya uymaz. Ayrılıkların çoğu bu bölüme girer.

(Sure 19:30) قَالَ اِنِّىۡ عَبْدُ ٱللّٰهِ 'dedi: ben Tanrının kuluyum.' Bu cümlelinin Farsça ve Türkçe çevirisinde aslında geçmeyen 'İsā kelimesi vardır: *guft 'İsā : man banda-i Hudāyam* 'İsa dedi: ben Tanrının kuluyum' ve *aydı 'İsā : men Tanğrı qılı turur men id.* (31/12a). (Sure 58:14) مَا هُمْ مِّنْكُمْ وَلَا مِنْهُمْ

'onlar ne sizden, ne de onlardandırlar.' Farsçası: *nēstand ēšan az şumā va na şumā az ēšan* 'onlar sizden değildirler ve siz de onlardan değilsiniz'. Türkçesi Farsçası gibidir: *ermez olar sizdin, siz me olardin* 'onlar sizden değildirler, ne de siz onlardan' (38/10a). Türk çevirmenin, önündeki Farsça metinde geçen bayağı bir gramer yanlışını kendi çevirisine olduğu gibi aldığı da seyrek değildir: (Sure 41:22) *خَلَقْتُمْ أَنْ آَلَهُ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ* 'Allahın yaptıklarınızdan çoğunu bilmediğini sanıyordunuz'. Hem Farsça, hem Türkçe çeviri anlam bakımından Arapçaya uyar. Ancak Farsça çevirinin hazırlayıcısını anlaşılan *تَعْمَلُونَ* 'yapıyorsunuz' fiil şekli şaşırtmıştır ki *يَعْلَمُ* 'biliyor' kelimesini *dānat* 'biliyor' yerine *dānēt* 'biliyorsunuz' diye çevirdi ki büsbütün yanlıştır: *gumān kardēt ki har āyina Hudāy na dānēt* (doğrusu *dānat*) *bisyārērā az ān çi mēkunēt*. Türk çevirmeni de, yanlışın farkına varmadığı için, ayeti şu şekilde çevirdi: *sēzdīngiz, ol Tanğrı bilmez siz* (doğrusu *bilmez*) *öküşni andın kim qılır sizler* (35/85b). Başka bir örnek: (Sure 44:15) *إِنَّا نَكُفُّكُمْ عَائِدُونَ* 'gerçekten [kâfirliğe] döneceksiniz'. Farsçası: *har āyina şumā bāz kardādagānīm* (doğrusu *kardādagānēt*) 'herhalde siz dönenlersiniz'. Farsçanın gramer yanlışlığı Türkçeye de geçmiştir: *sizler yanışlılar miz* (doğrusu *siz veya sizler*).

3. Türkçe çeviri ne Arapçaya, ne de Farsçaya uyar. Bu bölüme giren ayrılıkların çoğu dikkatsizlikten doğan yanlışlardır.

(Sure 50:23) *وَقَالَ قَرِينُهُ هَذَا مَا لَدَىٰ عَتِيدٍ* 've arkadaşı dedi: bende hazır olan budur'. Farsçası: *va guft yār-i vay: in çizēst nazd-i man āmāda* 've arkadaşı dedi: bu bir şeydir bende hazır'. Türk çevirmeni ise şöyle yanlış bir çeviri yapmıştır: *aydı anıñg eşi : bu ol kim seniñg üskünğde anuq* 'onun arkadaşı dedi: bu sende hazır olan [bir şey] dir. (37/75a). (Sure 16:59) *يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِن سُوءِ مَا بُشِّرَبِهِ* 'müjdelendiği kötü şey yüzünden kavimden gizlenir'. Farsçası: *pinhān mē-şavad az gurōh az badī ānçi mujda dāda şud ba-vay* id. Farsçadan çok Arapça metni baktığı anlaşılan Türk çevirmeni Arapça *mā* zamirini *mā* olumsuzluk edatı sanarak büsbütün yanlış bir çeviri yapmıştır: *yaşar budundın yawuzluğundın sewünçi bērilmes* (doğrusu *bērildi* yahut *bērlür*) *anğar* 'müjdelendiği (!) kötü şey yüzünden kavimden gizlenir' (30/57b-58a).

Sözün kısıyası, Rylands nüshasında bulunan üç metin arasındaki ayrılıklar Türkçe çevirinin doğrudan doğruya aynı nüshadaki Arapça veya Farsça metinden yapılmamış olduğunu açıkça gösterir. Yani bu nüshayı meydana getirenin işi daha önce birbirinden ayrı olarak hazırlanmış bir Farsça ve bir Türk-

çe çeviriyi sadece Arapça kelimeler altına yazmaktan ibarettir. Bu usulün yalnız Rylands nüshasında değil, zamanımıza kadar gelen başka Türkçe (ve Farsça) haşiyeli Kur'an nüshalarında da uygulandığı görülür. Bu bakımdan Rylands nüshası ile TİE 73 arasında yapılan şu karşılaştırma ilgi çekicidir: Rylands (Sure 50:30) *هَلْ أَمْتَلَاتِ* 'o gün [Allah] cehenneme diyecek: doldun mu?' Farsça ve Türkçesi Arapçaya uygundur. Farsçası: *ān rōz gōyad mar dōzahṛā : hēç pur šudē?* Türkçesi: *ol kün ayğay tamuğqa : nek tolandiṅ-mu?* (37/77a). Bugün Türkiye'de kullanılan Kur'an nüshalarında olduğu gibi TİE 73'te de *يَقُولُ* 'diyecek' yerine 'diyeceğiz' vardır. Bununla birlikte, TİE 73'teki Türkçe çeviri (bu nüshada Farsça çeviri yoktur) aynı nüshada bulunan Arapça metne göre değil, *يَقُولُ* okuyuşunu veren bir metne göre hazırlanmıştır: *ol kün ayur tamuğqa : nek toldiṅ-mu?* (TİE 764: 3).

Baş ve sonu düşmüş olduğundan, Rylands nüshasının nerede ve kimin tarafından meydana getirildiği konusunda elimizde hiç bir kayıt yoktur. Türkçe çevirinin dili, esas bakımından, XII. ve XIII. yüzyıllarda kullanılan Doğu Türkçesi (Karahanlı Türkçesi) özelliklerini gösterir. Bundan başka müstensihinin metin üzerinde yaptığı bazı yenilikler, örneğin *-sa men* biçimindeki şart kipinden başka daha yeni olan *-sam* ekli şart kipinin de kullanılması ve özellikle XIV. yüzyıl Doğu Türkçesine (Harezmi Türkçesine) özgü, dudak konsonantından sonraki ek vokalinin yuvarlaklaşması (*'am-unṅ* 'amcan', *qadaşım-nunṅ* 'kardeşimin', *'ālam-luṅ* 'dünya yarattığı') olaylarından metnin XIV. yüzyılın sonu veya XV. yüzyılın başından önce istinsah edilmediği anlaşılır. Zaten yazının biçimi de aynı devre delâlet eder.

Türkçe Kur'an çevirisinin dilinde göze çarpan bir özellik olarak *-ğay erdi* ve *-sa erdi* fiil şekillerinin *-ğaytı /-ğadı* ve *-satı* biçiminde geçmesi kaydedilebilir. Bu fiil şekli eski Doğu Türkçesi metinlerinde yaygın değildir. Ben şimdiye kadar ona yalnız Sibicâbî'nin 800/1397-98'de meydana getirdiği Sadi Gülistan'ının Çağatayca çevirisinde (*-ğaydı. -sadı*)¹⁶ ve Hucendi'nin Letafetname'sinde (*-ğaydı /-ğadı; -sadı* geçmiyor) rastladım. Bu yazarların neşet ettikleri Sibicâb (= İsficâb, İspicâb veya Sayrâm) ve Hucend (şimdi Leninabad) Batı Türkistan'ın Sırderya bölgesinde bulunuyordu. Bilindiği gibi Samanoğlu Mansur b. Nuh'un Kur'an'ı Farsçaya çevirmek vazifesini verdiği kurul üyeleri

16 Türkoloji âleminde şimdiye kadar bilinmeyen bu Gülistan çevirisinin bir yazma nüshası British Museum'da (OR 11, 685) saklanmaktadır. Türk dili tarihi bakımından çok önemli olan bu eserin dili ile başka bir yazıda meşgul olmak niyetindeyiz.

arasında İsficablı bir Türk de vardı. Bunun için Z.V. Togan ilk Türkçe Kur'an çevirisinin bu (Argu) Türk bilgini tarafından yapıldığını sanmaktadır.¹⁷ Rylands nüshasındaki Türkçe çevirinin de aynı bölgede yapılmış veya hiç olmazsa o bölgeye özgü bir dil özelliğini saklamış olduğu akla gelebilir.

ÖRNEKLER

Sure 3: 118-119

(*118) Ayurlar: Bittümüz. Qaçan hâli bolsalar, isrurlar sizing üze ernekleri uçını öfkedin. Aygıl: Ölüngler öfkemiz¹⁸ birle! Ol Tanrı bilgin köngüllerdekini. (119) Eger tegse sizke bir edgülük, yawuz kelür olarqa; eger tegse sizke bir yawuzluq, şād bolurlar anıng birle. Eger serse sizler, saqınsa sizler, ziyān qılmaz sizke olarıng alları nerse. Ol Tanrı, ol kim qılurlar, qapsayu bilgen. (25/1a-2a).

Çevirisi

(*118) Derler: İnandık. Yalnız kaldıkları zaman size karşı olan öfkelerinden parmaklarının uçlarını ısırırlar. De: Ölüünüz öfkenizle! O Tanrı gönüllerindekini bilir. (119) Size bir iyilik gelirse, onlar fena olurlar; size bir kötülük gelirse, onunla sevinirler. Siz dayanır (ve) sakınırsanız, onların tuzakları size hiç bir zarar vermez. O Tanrı onların yaptıklarını kavrar ve bilir.

Sure 4:116-126

(116) Ol Tanrı yarlıqamaz, kim orta qatsa aña. Yarlıqayur anda adın. kimni tilese. Kim kim orta qatsa Tanrıqa, çın oq azdı azmaq iraq. (117) Ündemezler anda adın meger tişiler, ündemezler meger Yekni. (118) Yıratı anı Tanrı. Aydı: Bütünlükün tutgay men qullarıngdın ülüş teñgenmiş (119) qışurğay men oq olarnı, kösetgey men olarnı, fermānlağay men oq olarqa, kesgeyler yılqılarınğ qulaqlarını, fermānlağay men oq olarqa adnatğalar Tanrı törütmişini. Kim kim tutsa Yekni dōst Tanrıda adın, çın oq ziyān qıldı, ziyān qılmaq belgülüg. (120) Va'de bérür olarqa, bātil sözletür olarqa, va'de bérmez olarqa Yek meger armaq. (121) Bu ögür qamuğ sınguları tamuğ ol, bulmazlar andın qormçu yer. (122) Anlar kim bittiler, qıldılar edgülükler, kigrürüler miz olarnı bōstānlarqa, kim aqar astında arıqlar. Cāvidānalar anıng içinde ulaşu. Tanrıning va'desi çın oq. Kim ol könirek Tanrıdın ayma-qın? (123) Ermez sizing arzolarıngız teg hem bitig izileri arzoları teg. Kim kim qılsa yawuzluq, yahut bérür aña. Bulmaz ol Tanrıda adın dōst ap yāriçi.

¹⁷ Togan: İTED III, s. 140.

¹⁸ Ar. *biğ-ayzıkum* 'öfkenizle', Fars. *ba-ħişğm-i mā* 'öfkemizle'.

(124) Kim kim qılsa edgüliklerdin erkekdin yâ tişidin, ol mu'min bolsa, bu ögür kigürlürler uşmaḥqa, küç qılınmazlar ḥurmā qabınça. (125) Kim ol körklügrek dīndin yâ ol kişidin, kim isparlasa yüzini ol Taṅrıqa, ol edgü işlig erür taqı uḍar İbrāhīm dīniqa köni? Taqı tuttu Taṅrı İbrāhīmni dōst. (126) Ol Taṅrıqa turur ol kim kökler içinde taqı ol kim yerler içinde. Erür Taṅrı qamuḡ nenḡni qapsayu bilgen. (26/79b-85a).

Sure 4:116-126

Çevirisi

(116) O Tanrı kendisine ortak koşanı affetmez. Bundan başkasını, kimi dilerse, affeder. Tanrıya ortak koşan gerçekten doğru yoldan pek uzağa sapmıştır. (117) Ondan başkasını çağır-mazlar ancak dişiler (=dişi putlar), çağırılmazlar ancak Şeytani. (118) Lânet etti ona Tanrı. (Şey-tan) dedi: Gerçekten kullarından muayyen bir grubu tutacağım, (119) onları muhakkak doğru yoldan saptıracağım, onları kuruntulara daldıracağım, onlara davarların kulaklarını kes-melerini emredeceğim, onlara Tanrının yarattığını değiştirmelerini emredeceğim. Tanrı ye-rine Şeytani dost edinen gerçekten ziyana uğrar, ziyana uğramak apaçık. (120) Vaitlerde bulunur onlara, boş (sözler) söyler onlara. Şeytan vaitte bulunmaz, ancak aldatmak için. (121) Bütün bu grubun sığınacak yeri cehennemdir, ondan korunacak bir yer bulamazlar. (122) Kim inanırsa (ve) iyilikler ederse, onları, altından ırmaklar akan bahçelere sokacağız. Ebedî kalacaklar oralar-da, daima. Tanrının va'di gerçekten doğrudur. Kimdir Tanrıdan daha doğru sözlü? (123) Sizin arzularınız gibi ve kitap ehlinin arzuları gibi olmayacak. Kim kötülük ederse, ceza verilir ona: Bulamaz Tanrıdan başka bir dost veya yardımcı. (124) Erkeklerden veya kadınlardan kim iyi-likler ederse (ve) mümin olursa, bu grup cennete sokulur, (bunlara) hurma kabuğu kadar zulüm edilmez. (125) Kimdir daha güzel din bakımından yüzünü Tanrıya teslim eden, iyi işler işleyen ve İbrahim'in doğru dinine uyan kişiden? Ve Tanrı İbrahim'i dost edinmiştir. (126) O Tanrının-dır, ne varsa göklerde ve ne varsa yer yüzünde. Tanrı her şeyi kavrar ve bilir.

Sure 5:27-31

(27) Oqıḡıl olar üze Ādamnuḡ iki oḡlı ḥabarını sezāça. Ançada qurbān qıldılar qurbān qılmaq, pezirlendiler ikide birindin, yime pezirlenmedi taqı birindin. Aydı: Öldürmek için seni. Aydı: Bütünlükin pezirlenür Taṅrı saq-nuqlardın. (28) Eger yazsa sen maṅga elḡiḡni öldürmek için meni, ermez men yazıḡlı elḡimni saṅga öldürmek için seni. Men qorqar men Taṅrıda, 'ālamluḡlar idişidin. (29) Men tiler meni¹⁹ kim yansa sen meniḡ yazuqum birle taqı seniḡ yazuquḡ birle, bolsa sen ot eşlerindin. Ol zalimlarınḡ cezāsı.²⁰ (30) Boyun sudı aṅgar anıḡ özi qadaşı[nı]ḡ öldürmekiḡe. Öldürdi anı, boldı ziyānlıḡlardım. (31) İdtı Taṅrı bir qarḡanı. Öşeyür yer içinde körkitmek için aṅgar, neteg örter qadaşımıḡ 'avratını. Aydı: Ey qatıḡıq maṅga! 'Āciz

19 Y (= yazmada) tilemer men.

20 Y cezasını.

boldum, kim bolsa men bu qarğa meñgizlig, örtse men qadaşımnuñg ʿavratını. Boldı öküngenlerdin. (27/37b-40b).

Çevirisi

(27) Oku onlara Âdem'in iki oğlu hikâyesini dosdoğru! Kurban sunmak (için) kurban sundukları zaman ikisinden birisinin kabul edildi, fakat ötekini kabul edilmedi. Dedi: Seni öldürmek için. Dedi: Gerçekten Tanrı (ancak) sakınanlardan kabul eder. (28) Beni öldürmek için bana elini uzatsan da, ben seni öldürmek için sana elimi uzatmayacağım. Ben Tanrıdan, âlemlilerin Rabbinden, korkarım. (29) Ben dilerim ki benim günahım ve senin günahım ile dönesin (ve) ateş ehlinde olasın. Zalimlerin cezası budur. (30) Kardeşini öldürmek için onun nefsi ona uydu. Onu öldürdü (ve) ziyankârlardan oldu. (31) Tanrı bir karga gönderdi. Yeri eşiyor kardeşinin avretini nasıl örteceğini göstermek için. Dedi: Ey yazık bana! Bu karga gibi (bile) olmaktan (ve) kardeşimin avretini örtmekten âciz kaldım. Pişman olanlardan oldu.

Sure 7:103-126

(103) Yana ıdtımız anda kidin Mūsānı belgülerimiz birle firʿavn tapa, anıñ öğürü tapa. Küç qıldılar anıñ birle. Baqqıl, neteg boldı yaʿvuz işlig ortağ qatıqlarınñ soñı! (104) Aydı Mūsā: Ey firʿavn, men yalavaç men ʿalamluğlar idisindin. (105) Haqıqat kim²¹ aymamaqım Tanrı (üze) meger rāstı yarağlıg. Bütünlükin keldürdüm sizke belgülig belgü (birle) İdingizdin. İdğil meniñ birle Yaʿqub oğlanlarını. (106) Aydı: Eger bir belgü keldürdünğ erse, keldürgil anı (anı), eger erse sen çın könilerdin. (107) Kemişti tayaqımı, ançada ol bedük yıqlan belgülig. (108) Tarttı elgini, ançada ol ürünğ boldı baqqılılarqa. (109) Aydı bir öğür firʿavn (firʿavn) budnıdın: Bütünlükin bu cādū erür, bilgen. (110) Tiler kim çıqarsa silerni yeringizdin. Nè neñ fermānlayur sizler? (111) Aydılar: Yıgıl anı hem qadaşımı, ızgıl kendler içinde tērdeçiler, (112) keldürsünler sanğa qamuğ bilgen cādūnı. (113) Keldiler cādūlar firʿavnqa, aydılar kim: Bizke ter bar-mu, eger bolsa miz yengigilerdin? (114) Aydı: Ārī, andağ. Sizler yaqın bolmuşlardın siler. (115) Aydılar: Ey Mūsā, azu sen-mü kemşür sen azu biz-mü bolalım kemşigilerdin? (116) Aydı Mūsā: Kemşingler! Qaçan kim kemiştiler erse, cādūluq qıldılar budun közleriñge, qorquttılar olarnı, keldürdiler uluğ cādūluqını. (117) Yarlıg ıztımız Mūsā tapa: Kemişgil tayaqıñı! Ançada ol siñgürdi, nè kim yalğan attılar erdi. (118) Tüşti yarağlıg yerinde, yoq yodun²² boldı, anı kim qılır erdiler. (119) Galaba qıldılar anda, yandılar hōrbolup anlar. (120) Kemşildi cādūlar yüknügliler. (121) Aydılar: Kirtgündümüz ʿalamluğlar idisiñge, (122) Mūsā taqı Hārūn idisiñge. (123) Aydı firʿavn: Büttünğüz-mü anğar destūr bērmesde burun sizke? Bu al erür, al qıl-

21 Y kim kim.

22 Y bodun.

dıngızlar anı kend içinde, çıqarsa sizler andın anıngbuznını. Munu bilge sizler: (124) Kesgey men eligleriñizni hem adaqlarıñızni, oñg qol adaqni. Yana asğay oq men sizni qamuğ. (125) Aydılar: Biz İzimizke yanığhlar miz. (126) °Ayb qılmaz sen bizke, meger kim kirtgündümüz İdimiz nişanlarıña, qaçan keldi erse bizke. İdimiz-ā, qoya bėrgil biziñg üze şabrni, öldürgil bizni boyun bėrigliler birle! (28/3b-11a)

Çevirisi

(103) Yine gönderdik Musa'yı delillerimizle firavuna (ve) onun halkına. Ona zulmettiler. Bak, kötü işli ortak koşucuların sonu ne oldu! (104) Musa dedi: Ey firavun, ben âlemlilerin Rabbinden bir peygamberim. (105) Hakikat (şudur) ki Tanrı hakkında söylediklerim doğrudan, hakikatten başka bir şey değil. Gerçekten, Rabbiniz tarafından size apaçık bir delil getirdim. Yakup oğullarını benimle gönder! (106) Dedi: Eğer bir delil getirmişsen, onu göster, eğer gerçek, doğru dürüst isen. (107) Musa (sopasını) attı, bunun üzerine o apaşıkâr kocaman bir yılan (oldu). (108) Çıkardı elini, bunun üzerine o bakanlara beyaz göründü. (109) Firavun halkından bir zümre dedi: Gerçekten bu, bilgili bir büyücü. (110) Sizi yerinizden çıkarmak istiyor, ne buyurursunuz siz? (111) Dediler: Ahkoy onu ve kardeşini, şehirlere münadiler gönder de (112) sana bütün bilgili büyücülerini getirsinler. (113) Geldiler büyücüler firavuna ve dediler ki: Bize mükâfat var mı, eğer üstün gelirsek? (114) Dedi: Evet, öyle. Siz yakınlarımdan olursunuz. (115) Dediler: Ey Musa, sen mi (sopanı) atacaksın yoksa biz mi (önce) atalım? (116) Musa dedi: Atınız! Attıkları zaman büyü yaptılar halkın gözlerine, onları korkuttular (ve) büyük bir büyü yaptılar. (117) Emir gönderdik Musa'ya: At sopanı! Bunun üzerine o (yılan şekline giren sopa) onların yalancılıktan yaptıklarını yuttu. (118) Hak yerine geldi, onların yaptıkları yok, mahvoldu. (119) Onlar orada yenildiler, hor olup döndüler. (120) Büyücüler yere kapandılar. (121) Dediler: Âlemlilerin Rabbine, (122) Musa ve Harun'un Rabbine inandık. (123) Firavun dedi: İnandınız mı ona (ben) size izin vermeden önce? Bu bir düzendir; halkını oradan çıkarmak için onu şehirde kurup düzdünüz. Şunu biliniz ki (124) keseceğim ellerinizi ve ayaklarınızı, sağ kolu (ve) sol ayağı. Sonra hepinizi asacağım. (125) Dediler: Biz Rabbimize döneceğiz. (126) Sen bizi yalnız, bize gelince Rabbimizin nişanlarına inandığımız için, bizi ayıplarsın. Rabbimiz, üstümüze sabır yağdır, bizi Müslümanlarla birlikte öldür!

Sure 19:41-50

(41) Yād qılğıl Bitig içinde İbrāhīmni. Ol erdi rāst yalawaç. (42) Ançada aydı atasınqa: Ey atam, nelük tapnur sen anğar kim eşitmez hem körmez hem asıg qılmaz sendin nerse? (43) Ey atam, men bütünlü [ki]n keldi maña biligdin ol kim kelmedi saña. Udğıl maña, köndüreyin seni yolqa köni. (44) Ey atam, tapmağıl Yekni. Bütünlükin Yek erür Rōzī Bėrgenke muğālif. (45) Ey atam, men qorqar men kim tegse saña qın öküş raḥmetlig Tañrıdın, bolur sen Yekke dōst. (46) Aydı: Tilemegli-mü sen meniñ tañrılarımdın? Ey İbrāhīm, eger yığılmasağ, sürgey men seni. Kesilgil mendin keçke tegi! (47) Aydı: Esenlik seniñg üze! Yarhıqatu tilegem seni İdimdin. Ol erür maña ra-

hım. (48) Bir sınığardın turur men sizdin, ünder sizler anı Tanğrıda azın hem ünder men İdimni. Bolğay kim bolmağay men İdimni ündemek birle bedbaht. (49) Qaçan kim kettiler erse bir sınığardın olar, ol kim tapnurlar anğar Tanğrıda adın, bėrdimiz anğar İshaqını hem Ya'qūbnı. Qamuğnı qıldımız yalawaç. (50) Ĥem bėrdimiz biz olarqa rahmetimizdin hem qıldımız olarnı key ögdilig yüksek. (31/16a-19b)

Çevirisi

(41) Kitapta İbrahim'i an! O gerçek bir peygamberdi. (42) O zaman babasına demişti: Ey babam, ne diye taparsın duymaz, görmez ve senin hiç bir işine yaramaz şeye? (43) Ey babam, gerçekten sana gelmemiş olan bir bilgi geldi bana. Bana uy, seni doğru yola ileteyim. (44) Ey babam, Şeytana tapma! Gerçekten Şeytan günlük rızıkımızı verene âsidir. (45) Ey babam, korkarım ki sana çok bağışlayıcı Tanrıdan azap gelir (ve) Şeytana dost olursun. (46) Dedi: Sen benim tanrılarımı istemez misin? Ey İbrahim, vazgeçmezsen, seni kovarım. Ayrıl benden uzun bir zaman için! (47) Dedi: Esenlik sana! Rabbimden yargılanmanı dileyeceğim. O bana merhametlidir. (48) Sizden ve Tanrıdan başka çağırdığımız şeylerden uzak kalacağım ve Rabbimi çağıracağım. Olacak ki Rabbimi çağırmakla bedbaht olacağım. (49) Onları ve Tanrıdan başka taptıkları şeyleri bırakınca ona İshak'ı ve Yakub'u verdik. Hepsini peygamber ettik. (50) Ve onlara rahmetimizden verdik ve onları iyi övülmüşlerden yaptık, yücelttik.

Sure 20:*114-127

(*114) Aygıl: Ey İdim, arturgıl maŋga bilmekni! (115) Çın oq 'ahd qıldımız Ādamqa anda burun. Unıttı, yime bulmadımız anğar oğramaqını. (116) Ançada aydımız firēstelerke: Secde qılınğ Ādamqa! Secde qıldılar, meger mel'ūn unamadı. (117) Aydımız: Ey Ādam, her ayna bu yağı erür saŋga hem seniŋ cūftünge, çıqarmasun-a sizni uştmağdın, emgegey sen. (118) Bütünlükin saŋga ol, açmağay sen anıŋ içinde hem yalıŋ bolmağay sen. (119) Her ayna sen suwsamağay sen anıŋ içinde hem isinmegey sen. (120) Vesvese qıldı anğar Yek, aydı: Ey Ādam, nek yolçılayın-mu seni cāvidānalıq yığaçı üze hem mülk üze alqıŋsuz? (121) Yėdiler ikegü andım. Belgürdi olarqa anlarnıŋ uwut yerleri, yepštürü āğāz [qıl]dılar ol iki üze uştmağ yapraqındın. Ĥilāf qıldı Ādam İdisiŋge, yolsuz boldı. (122) Yana ödürdi anı İdisi, tevbe bėrdi anıŋ üze, köndürdi. (123) Aydı: İniŋ ikegü andım qamuğ, emeriŋgiz emerike yağı ol. Eger kelse sizlerke mēndin köni yol; kim kim udsa meniŋ aymışım yolqa, azmaz hem bedbaht bolmaz. (124) Kim kim yüz ewürse meniŋ yādımdın, bütünlükin anğar turur tiriglik tar, qoparğay miz anı qiyāmat kün qarağı. (125) Ayğay: İdim, nelük tērdinğ meni, qopardınğ meni, qarağı? Çın oq men erdim körgen. (126) Aydı: Mundağ oq keldi saŋga biziŋ nişānlarımız, unuttınğ sen anı. Mundağ oq bu kün unutulur sen. (127) Mundağ oq yanut bėrür miz,

kim kim haddin keçse taqı kirtgünmese İdisi nişanlârınğa. Song sarây qını qatıgraq hem bāqıraq. (31 /88a-92b)

Çevirisi

(114) De: Rabbim, bilgimi artır! (115) Gerçekten daha önce Âdem ile ahitleşmiştik. Unutmuştu. Ve onda bir kasıt bulmamıştık. (116) O zaman meleklerle demiştik: Âdem'e secde edin! Secde ettiler, Yalnız Mel'ün itaat etmedi. (117) Dedik: Ey Âdem, herhalde bu sana ve senin eşine düşmandır, sakın sizi cennetten çıkarmasın, sonra zahmetlere uğrarsın. (118) Gerçekten orası senindir, orada aç kalmayacak ve çıplak olmayacaksın. (119) Herhalde sen orada şusamayacak, güneşin sıcağını çekmeyeceksin. (120) Şeytan ona vesvese verdi (ve) dedi: Ey Âdem, seni ebedilik ağacına ve zeval bulamayacak devlete iletirim mi? (121) İki de ondan yediler. Belirdi onlara avret yerleri; o ikisinin cennet (ağaçlarının) yaprakları ile örtmeğe başladılar. Âdem Rabbine karşı geldi, yolunu şaşırdı. (122) Sonra Rabbi onu seçti, tevbesini kabul etti, yola ilettiler. (123) Dedi: İkiniz oradan inin, hepiniz; biriniz birinize düşmandır. Benden size doğru yol (gösteren) gelirse, benim söylediğim yola uyan yoldan sapmaz ve bedbaht olmaz. (124) Beni anmaktan yüz çevirene gerçekten dar bir geçim var; kıyamet günü onu kör olarak dirilteceğim. (125) Diyecek: Rabbim, beni niçin kör olarak dirilttin? Gerçekten ben gören idim. (126) Dedi: Böylece sana bizim nişanlarımız geldi, sen onları unuttun. Tıpkı bunun gibi (sen de) bugün unutulacaksın. (127) İşte haddi aşanları ve Rablerinin nişanlarına inanmayanları böyle cezalandırırız. Ahiret azabı daha şiddetli ve daha süreklidir.

Sure 33:43-52

(43) Ol Tanrı rahmet qılır sizinğ üze hem fireşterleri çıkarur üçün sizni qarañgquluqlardın nür tapa. Erür mu'mınlarqa yarlıqagan. (44) Alqış bérmeckleri ol kün kim körseler, selâm qılmaq bolğay. Anuqladı olarqa yanut tüzün. (45) Ey Yalawaç, biz idtimiz seni tanuq hem müjdeçi hem qorqutguçı (46) hem ündekeçi Tanrıqa amıñ yarlığı birle hem çiräg yaruq yıldırgan. (47) Müjde bérkil mu'mınlarqa! Bütünlük kin olarqa Tanrıdın fazl artuqluq uluğ ol. (48) Boyun sumağıl kâfirlerqa hem iki yüzlügerke, qodğıl azârlarını, köngül urğıl Tanrı üze! Tap Tanrı erklig. (49) Ey anlar kim bittiler, qaçan nikâh qılsa siz mu'minalarını, yana boşasa siz olarını anda burun kim töşek qatmas siler anlarqa, yoq sizke olar üze İddadın sayur sizler anı. Mut'a bérinğler anlarqa, idinğ olarını idmaq körklüg. (50) Ey Yalawaç, biz helâl qıldımız sañga cüftle-ringni, anlarını kim bérdinğ olarınıñ terlerini; ol kim erklendi elginğ nedin kim qaytardı Tanrı seniñ üze, 'amuñ qızları, atanğ qız qarındaşınıñ qızları, tağayınğ qızları, ananğ tişi qarındaşınıñ qızları, anlar kim kesildiler ew barq-dın seniñ birle; mu'mina urağutını, eger bérse özini Peyğambarqa, eger tilese Yalawaç nikâh qılmaq anı, qatıqsız sañga mu'minlarda adın. Bütünlükün bildimiz ol kim farîza qıldımız olar öze cüftleri içre, ol kim erklendi eligleri. Bol-masun tēp seniñ üze emgek, tarlıq. Erür Tanrı örtgen, yarlıqagan. (51) Ki-

din salar sen kimni kim tilese sen olardın, sığındurur sen saŋga kimni tilese sen. Kimni tilese sen andın kim seçse sen, yime yazuq yoq seninŋ üze. Ol yaqınraq kim yarusı olarınŋ közleri, qadğurmasunlar, yime hūšnūd bolsunla[r] anı kim bērdinŋ olarqa olarınŋ qamuğları. Ol Tanğrı bilür ol kim köngülle-rinŋiz içinde. Erür Tanğrı bilgen, keçürgen. (52) Heläl ermez saŋga urağutlar anda kidin, hem tegşürse sen olarqa cüftlerdin, eger hōş kelse saŋga olarınŋ cemälları, meger kim erklense elinŋ. Erür Tanğrı qamuğ neŋg üze küdezcı. (33/9a-15b)

Çevirisi

(43) O Tanrı ve melekleri sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için üzerinize rahmet gönderirler. O, müminlere rahîmdir. (44) Onu görecekları gün (birbirlerine) iltifat etmeleri selâm vermek olacak. Onlara uygun bir mükâfat hazırlamıştır. (45) Ey Peygamber, biz seni bir tanık, bir müjdecı ve bir korkutucu olarak gönderdik, (46) ve Onun emriyle (halkı) Tanrıya çağırıcı ve parlayan aydınlatıcı bir ışık (olarak) yolladık. (47) Müjde ver müminlere! Gerçekten onlara Tanrıdan (gelen) lütuf bol (ve) büyüktür. (48) İtaat etme kâfirlere ve iki yüzlülere, azarlarını (aldırış etmeden) bırak, Tanrı üzerine dayan! Tanrı yetercesine kuvvetlidir. (49) Ey insanlar, mümin kadınları nikâhlarsanız ve onlara döşek hazırlamadan önce onları boşarsanız, onlar üzerinde sayacağınız bir iddet yoktur. Geçinecek bir şey verin onlara, yol verin onlara güzel bir yol vermek (ile). (50) Ey Peygamber, biz helâl ettik sana mehirlarını verdiğin eşlerini; Tanrının sana gönderdikten sonra (sağ) elini temellük ettiği (cariyeleri), amcanın kızlarını, babanın kızkardeşinin kızlarını, dayının kızlarını, annenin kadın kardeşinin kızlarını ki seninle birlikte ev barklarından kesildiler. Mümin bir kadın kendisini Peygambere verir de Peygamber onu nikâhlamak isterse, sana helâldır, (başka) müminlere değil. Onların eşleri, (sağ) ellerinin temellük ettikleri (cariyeleri) hakkında onlara neler farz ettiğimizi elbette biliriz. Sana bir güçlük, sıkıntı olmasın diye (böyle yaptık). Tanrı (suçları) örten, bağışlayıcıdır. (51) Bunlardan dilediğini bırakırsın (ve) dilediğini yanına alırsın. Ayırdıktan sonra dilediğini (almakta) sana bir günah yok. Bu, onların gözlerinin ışıklanması, kaygılanmamaları ve onlara verdiğin şeyden hepsinin hoşnut olmaları bakımından daha uygundur. Tanrı, gönüllerinizde ne varsa, bilir. Tanrı (her şeyi) bilir, affedicidir. (52) Bundan sonra kadınlar (almak) sana helâl değildir, ne de eşlerden birini onlarla değiştirmek, onların güzelliikleri sana hoş gelse bile, (sağ) elinin mülkü olanlar müstesna. Tanrı her şeyi gözetir.

Sure 33:53-58

(53) Ey anlar kim bittiler, kirmenŋ Yalawaç éwinŋe, meger destür bērilse sizke ta'âm tapa, baqığlılarda adın anınŋ waqtınŋa. Ançası bar, qaçan ünden-se siz, kiringler, yime qaçan yēse siz, tarınŋlar! Oqımaq yoq sizke hēç hadis, söz. Bütünlükün ol emgetür erdi Yalawaçını, uftanur erdi sizdin. Tanğrı qod-mas, yığmaz çın sözdin. Qaçan tilese siz olardın tonlardın, tilenŋ olardın hicâb arqasında. Ol arığraq könglünŋizke, olar köngüllerinŋe. Kerekmez sizke, emgetse sizler Tanğrınınŋ Yalawaçını. Kerekmez kim nikâh qılsa siz anınŋ cüftlerini anda kidin. Hamēşa, ya'nī ulaşu, ol erür Tanğrı üskinde uluğ. (54) Eger

belgürtse siz nerseni azu yaşursa siz anı, her ayna Tanğrı erür qamuğ neñni bilgen. (55) Yazuq yoq olar üze yime ataları içre, hem oğlanları içre, hem qarındaşları içre, hem qadaşları oğlanları içre, hem qız qarındaşları oğlanları içre, olarñıng urağutları, hem neme erkendi eligleri. Qorquñg Tanğrıdın! Her ayna Tanğrı erür qamuğ neñg üze tanuq. (56) Ol Tanğrı hem firēsteleri durüd idurlar Yalawaç üze. Ey anlar kim bittiler, durüd idınglar anıng üze, selām qılıng selām qılmaq! (57) Her ayna anlar kim āzārlarlar Tanğrını hem Yalawaçını, la'na qıldı olarqa Tanğrı dünyā içre hem āhirat içre anuttı olarqa qın hōrlağlı. (58) Anlar kim āzārlayurlar mu'minlarını hem mu'minlarını anda adın kim qazğandılar, bütünlükün kötürdiler yalğan söz, belgölüg yazuq. (33/15b-20b)

Çevirisi

(53) Ey inananlar, size yemek için destur verilmeden Peygamberin evine girmeyin ve onun vaktini beklemeyin! Ancak çağırılınca girin, fakat yemek yeyince dağılın! Orada size konuşmaya dalmak caiz değildir. Gerçekten bu, Peygamberi incitir de utanırdı sizden. Tanrı doğru sözden alkoymaz, (onu) menetmez. Onlardan (= Peygamberin kadınlarından) eşya isterseniz, perde ardından isteyin! Bu, yürekleriniz (ve) onların yürekleri bakımından daha temizdir. Tanrının Peygamberini incitmemelisiniz. Kendisinden sonra eşlerini nikâh etmeyin! Bu, Tanrı nezdinde daima, yani her zaman büyük (bir günah) tır. (54) Bir şeyi açığa vursanız veya gizleseniz de, Tanrı mutlaka her şeyi bilir. (55) Onlar (= Peygamberin kadınları) üzerinde babaları, oğulları, kardeşleri, kardeşlerinin oğulları ve kızkardeşlerinin oğulları, bunların kadınları ve (sağ) ellerinin malları (= cariyeleri) bakımından hiç bir günah yoktur. (56) Tanrı ve melekleri salâvat getirirler Peygambere. Ey inananlar, (siz de) ona salâvat getirin (ve) selâm verin (lâyık bir) selâm vermek (ile)! (57) Gerçekten Tanrıyı ve Peygamberini incitenlere Tanrı dünyada lânet etmiş ve ahirette onlara horlayıcı bir azap hazırlamıştır. (58) Mümin erkek ve mümin kadınları yapmadıkları suçlar yüzünden incitenler gerçekten yalan söz (ve) apaçık bir günah yüklenmişlerdir.

Sure 39:60-70

(60) Kâfirlardın qopmaq küünde körgey sen anlarını, kim yalğan aydırlar Tanğrı üze, yüzleri qara. Ermez-mü tamuğ içinde turğu yer boynağularqa? (61) Qurtarur Tanğrı anlarını, kim saqındılar qurtulmaqları [birle]. Tegmedi olarqa yawuzluq, ermez olar qadğurğanlar. (62) Tanğrı törütgen ol qamuğ nerse. Ol qamuğ neñg üze erklig. (63) Anğar köknüñg kiritleri hem yerniñg kiritleri. Anlar kim tandılar Tanğrıñıñ nişanlarıñga, bu ögür olar ziyānlıqlar. (64) Ayğıl: Tanğrıda adınqa fermānlayur siz mañga tapınayın, ey nādānlar? (65) Bütünlükün yarlıg idıldı sanğa hem olarqa, kim sende aşnu: eger ortağ katsa sen, bātil bolur her ayna şeniñg ameliñg. Bolur sen her ayna ziyānlıqlardın. (66) Kendü, Tanğrıqa tapungıl, bolğıl şükr qılğanlardın! (67) Uluğlamadılar Tanğrını sezāsınça uluğlamaq anı. Yer qamuğ anıñg mülki içinde qop-

maq künde, ya'nî qyâmet, kökler türülmüş bolur annîg qudreti birle. Arîğ ol, Ol uluğ ol andın kim ortağ qatarlar. (68) Ürlür burğu içinde. Ol kim kökler içinde turur, ol kim yer içinde turur, meger anı kim tilese Tanğrı. Yana ürlür annîg içinde yana bir. Ançada öre turğanlar baqarlar. (69) Yaradı yer İdisi nûrı birle, örlür bitig, keldürlür peygâmbarlar, tanuqlar, hüküm qılur olar ara könilik birle, olar zulm qılınmazlar. (70) Tükel qılur qamuğ et öz, anı kim qıldı. Ol Tanğrı bilgenrek anı, kim qılır siz. (35/12a-18a)

Çevirisi

(60) Kıyamet günü görürsün ki Tanrıya karşı yalan söyleyenlerin yüzü kara olur. Cehennemde kibirlilere oturacak yer yok mu? (61) Tanrı sakımanları kurtuluşlarını sağlayan şeyle kur-tarır. Onlara kötülük değmedi, onlar kaygılanmazlar. (62) Tanrı her şeyi yaratandır, O her şeye tasarruf eder. (63) Onundur göğün kilitleri ve yerin kilitleri. Tanrının nişanlarını yalanlayanlar, bu grup, bunlar ziyankârdır. (64) De: Tanrıdan başkasına mı tapmamı emrediyorsunuz bana, ey bilgisizler! (65) Gerçekten emir gönderildi sana ve sende öncekilere: eğer ortak koşarsan, el-bette boşa çıkar yaptığın. Elbette ziyânkârlardan olursun. (66) Tanrının kendisine tap, şükreden-lerden ol! (67) Ululamadılar Tanrıyı, anı gereği gibi ululamak (ile). Bütün yer onun tasarrufunda olur kıyamet gününde, gökler onun kudretiyle dürülmüş olur. O andır. (ve) ona koştuıkları ortak-lardan uludur. (68) Üfürülür boru içine. Göklerdekiler yer yüzündekiler, Tanrının dilediklerinden başka (hepsi bihuş düşer). Sonra bir daha onun içine üfürülünce (hepsi) ayağa kalkar, bakınırlar. (69) Işıklanmıştır yer yüzü Rabbinin nuru ile, konur kitap, getirilir peygamberler, tanıklar, hük-medilir aralarında doğrulukla, onlara zulmedilmez. (70) Herkes ne yaptıysa, karşılığı tam ödenir. O Tanrı ne yaptıklarınızı daha iyi bilir.

Sure 64

Başladım Tanğrı atı birle, öküş rahmetlig, ulaşu yarlıqagan.

(1) Arıghq birle yâd qılır Tanğrını ol kim kökler içinde, ol kim yerler için-de turur. Anğar ol erk, anğar ol şükr. Ol qamuğ neñg üze uğan. (2) Ol törütti sizni. Sizlerdin kâfir, sizlerdin bitigli. Tanğrı anı, kim qılır siz, körgen turur. (3) Törütti köklerni ve yerlerni könilik birle. Şurat qıldı sizni, körklüg qıldı şuratlarınğızni. Anğar turur yanış. (4) Bilür ol kim kökler içinde ve yerler için-de turur; hem bilür anı [kim] yaşrur sizler, anı kim âşkâra qılır siz. Ol Tanğrı bilgen turur könğüldeki râzlarını.

(5) Kelmez-mü sizke anlarınğ habarı, kim tandılar munda burun? Tat-tılar qatıgh işlerini. Olarqa turur açıtğan qın. (6) Ol annîg için turur, kim ke-lür erdi anlarqa yalawaçları belğülüg nişanlar birle, aydılar: Âdamî-mü yol körsetür bizke? Tandılar, yüz ewürdiler. Munğsuz erür Tanğrı. Tanğrı ögdül-miş, mañsuz turur. (7) Séznür anlar, kim tandılar, kim hêç qoparmağaylar anlarını. Ayğıl: Yok kim, İdim haqqı qopargaylar sizlerni, yana yime uqtur-

ğaylar sizke anı, kim qıldınğız. Ol Tanğrı üze āsān turur. (8) Bitinğler Tanğrıqa hem Yalawaçınğa, ol nūrqa, kim indürdümiz. Ol Tanğrı anı, kim qılır siz, bilgen. (9) Ol kün tērer sizni cem' küninde, ol tegābun küni. Kim bitse Tanğrıqa, qılsa edğülük, örter andın yawuzlarını, kigrür anı uşmağlarqa, kim aqar anınğ tirekleri astında arıqlar, cāvidānalar anınğ içinde hamēşa. Ol uluğ qutulmaq. (10) Anlar kim tandılar, yalğan tuttılar biziñ nişānlarımızı, bu öğür tamuğ idileri, cāvidānalar anınğ içinde. Nēme yawuz yangı yer! (11) Tegmez bir teggüci meger Tanğrı yarlığı birle; hem bitse Tanğrıqa, köndrür könglini. Ol Tanğrı qamuğ neñni bilgen turur. (12) Boyun sunğ Tanğrıqa, boyun sunğ Yalawaçqa! Eger yüz ewürse siz, anınğ için Yalawaçımız üze tegürmek belğülüg.

(13) Tanğrı, yoq tapmaqqa meger ol. Tanğrı üze köngül urung, mu'minlar! (14) Ey anlar kim bittiler, cüftlerinğizdin hem 'ayāllarinğizdin yağı sizke. Saqınınğ olarda! Eger 'afv qılsa sizler, yüz ewürse siz, keçürse siz, ol Tanğrı örtgen, ulaşu yarlıqagan. (15) Anınğ için mällarinğiz, 'ayāllarinğiz sınağ. Tanğrı anınğ üskinde yanut uluğ. (16) Qorquñlar Tanğrıda unmuşınğızça, qulaq tutuñlar, boyun sunğlar, harına qımuñlar! Yağşı bolğay özlerinğizke. Kim küdezilse özi bahıllıqındın, bu öğür, olar quttulğanlar. (17) Eger ötünç bērsē siz Tanğrıqa körklüg ötünç, iki ança arturur anı sizke hem örter sizni. Tanğrı azqa öküş bērgen, keçürgen. (18) Gaybnı bilgen, açuqluqnı bilgen. Kesüş, bütün işlig.

Çevirisi

Tanrı atı ile başladım, çok merhametli, daima bağışlayıcı.

(1) Arlık ile anar Tanrıyı, ne varsa göklerde ve ne varsa yer yüzünde. Onundur erk, onadır şükür. O her şeye kadirdir. (2) O yarattı sizi. Sizden kâfir, sizden mümin (olan da vardır). Tanrı, ne yaptıysanız, görür. (3) Yarattı gökleri ve yeri doğrulukla, biçim verdi size, güzel yaptı biçimlerinizi. Onadır dönüş. (4) Bilir, ne varsa göklerde ve ne varsa yer yüzünde; ve bilir, neyi gizlerseniz, neyi açığa vurursanız. O Tanrı bilir gönüldeki sırları. (5) Gelmez mi size bundan önce kâfir olanların haberi? Tattılar yaptıkları işlerin vebalini. Onlara acıtıcı bir azap var. (6) Bu şunun içindir ki peygamberleri apaçık nişanlarla onlara geldiler, (fakat onlar) dediler: Bir insan mı bize doğru yolu gösterecek? Kâfir oldular, yüz çevirdiler. Tanrı müstağnidir. Tanrı övülmüştür, müstağnidir. (7) Kâfirler sanırlar ki onları hiç diriltmeyecekler. De: Evet, Rabbim hakkı için elbette diriltecekler sizi ve bildirecekler size yaptıklarınızı. Bu, Tanrıya kolaydır. (8) İnanın Tanrıya ve Peygamberine, indirdiğimiz o nura! O Tanrı yaptıklarınızı bilir. (9) O gün, toplantı gününde, Tanrı sizi bir araya getirecek; o, tegabün günü (kusurların meydana çıkacağı gün) dır. Kim inanırsa Tanrıya (ve) iyi işler işlerse, onun kötülüklerini örter (ve) direkleri altından ırmaklar akan cennetlere sokar; bunların içerisinde ebedî, daima kalırlar. Bu, büyük bir kurtuluştur. (10) Kâfir olan ve nişanlarımızı yalanlayanlar, bu grup cenennem halkıdır. Ebedî kalırlar orada. Ne kötü bir dönüş yeri! (11) Felâket gelmez, yalnız Tanrının emriyle; ve kim inanırsa Tanrıya, onun gön-

lünü doğru yola iletir. O Tanrı her şeyi bilendir. (12) İtaat edin Tanrıya, itaat edin Peygambere! Eğer yüz çevirirseniz, Peygamberimize (ancak) apaçık tebliğ düşer. (13) Tanrı, yoktur ondan başka tapacak. Tanrıya güvenin, müminler! (14) Ey inananlar, eşleriniz ve çocuklarınız arasında size düşmanlar var. Sakının onlardan! Affeder, yüz çevirir (ve) bağışlarsanız, o Tanrı (suçları) örten, bağışlayıcıdır. (15) Bunun için mallarınız (ve) çocuklarınız (ancak) bir sınamadır. Tanrı katında büyük bir mükâfat var. (16) Korkunuz Tanrıdan gücünüz yettiği kadar, kulak veriniz, itaat ediniz, harcayınız (hayır yolunda)! İyi olur sizin için. Kendi nefislerinin hırsından korunmalar, bu grup, bunlar kurtulanlardır. (17) Eğer ödünç verirsiniz Tanrıya güzel bir ödünç (olarak), iki kat artırır onu size, hem örter (suçlarınızı). Tanrı az için çok veren, affedicidir. (18) Gizliyi (de) bilir, açık olanı (da) bilir. Yücedir, bilgedir.